پێشەكی ئەنتۆلۆجیای شیعری كوردی

عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی

وتەیەك:

ئەم بابەتە لە بنەڕەتدا بە عەرەبی نووسراوە، پێشەكییەك بووە بۆ ئەنتۆلۆجیای شیعری كوردی لە سەدەیەكدا، ساڵی ٢٠٠٨ لە بەیروت، لەلایەن دەزگای (شرق-غرب-مسارات)وە بڵاوكراوەتەوە.

من لەم پێشەكییەدا شیعری نوێم كردووە بە سێ قۆناغەوە، یا سێ دیمەنەوە: دیمەنی نوێگەریی یەكەم، كە سەردەمی پێشەنگایەتی (ریادەت) دەگرێتەوە تا شەستەكان. نوێگەری دووەم، لە حەفتاكانەوە دێت و دەكشێ، دیمەنی سێیەم لە نەوەدەكانەوەیە.

لە شیعری ئەم دیمەن و قۆناغانەدا چەند خەسڵەتێكم دەستنیشانكردووە. بۆ نموونە لە نوێگەریی یەكەمدا بەنیادێك بونیادێكی زاڵە ناومناوە بونیادی گەشبینی (بنیة التفاؤل) لە نوێگەریی دووەمدا بونیادێكی تر زیاتر زەقدەبێتەوە ناومناوە، بونیادی یاخیبوون و كپبوون و هەستانەوە (بنیة التمرد و الخیبة و النهوض) لە دیمەنی سێیەمدا بونیادێكی تر زاڵدەبێت و پەرەدەسێنێت، ناومناوە بونیادی عەدەم و ئاوابوون (بنیة الزوال و الغیاب). دیارە ئەمانە شتێك نین وەك زانستی ماتماتیك چەسپاو و نەگۆڕبن، بەڵام ئەنجامگەلێكن لە واقعی پەرەسەندن و نوێبوونەوەی شیعری سەدەیەكەوە هەڵقوڵاون.

رەخنەگری عێراقی حاتم محەمەد سەكەر، لە وتارێكدا دەربارەی ئەم پێشەكییەی ئێمە، كەلە رۆژنامەی (الزمان الدولی)دا بڵاویكردۆتەوە دەڵێت: نووسینێكی جیدییەو دەكرێت كاری لەسەر بكرێت و بۆ خوێندنەوەی قۆناغەكان كاری پێبكرێت. هەروەها دەڵێت: دابەشكردنێكی ئیفتیرازیی جوانە. پێموایە، ئەم بونیادانە لە قۆناغەكانی چیرۆكی

نوێشماندا رەنگیانداوەتەوە و فرەیشبوون.ئەم نووسینە پرۆژەی کتێبێکی گەورەیە. دەمەوێ ئەوەیش بڵێم، ئێمە لە نووسینەکەدا نوێگەری لە بێداربوونەوە (نهضة) جیادەکەینەوە. ئەمەیش بابەتێکی ترە، بە ئومێدی ئەوەین لە نووسینێکی تردا لەسەری بدوێین.

* * *

تەمەنی نوێگەریی شیعری لە ئەدەبی کوردیدا دەگاتە دە دەیە یا چەند ساڵێك کەمتر، چەند ساڵێك هەوڵی شاعیرانی بێداربوونەوە پێش ئەم کەوتووە، کە بوو بە دەروازەیەك بۆ چوونە ناو نوێگەرییەوە.

لە شیعری بێداربوونەوەدا جەخت لەسەر چەند کێشەو بابەتێك کرایەوە، کە تایبەت بوون بە سەردەمەکە، ئەمە بێ ئەوەی شاعیرانی بێداربوونەوە واز لە شێوازو کەرەستەی باو بهێنن، وەك پشتبەستن بە ستوونی شیعرو بنیاتی عەروزیی رەقو ئەو کێشانەی کە تایبەتن بە شیعری ستوونی و زلکردنی رۆڵی رەوانبێژی، بۆیە لەو کاتانەدا بانگەشە بۆ ئەوە ئەکرا شیعری ستوونی بکرێت بە وەسیلەیەك بۆ خستنەڕوی ئەو بابەتانەی، کە لە سەردەمو گۆڕەپانەکەدا دەهاتنە کایەوە. بەڵام ئەمە بۆ خۆی بە کورتییو ناهاوجۆریی نێوان دوانەی بنیاتو مەعنا دەژمێردرێت.

راستیش نییە بنیاتنراو لە پێشکەوتنی مەعنا دواکەوێتو لە دیدو روئیا دوورکەوێتەوە. چونکە بنیاتە باوەکان ناتوانن مەعناو دیدی نوێ لە خۆیاندا هەڵبگرن.

لە سەرەتای سەدەی بیستدا تا رادەیەك هەموو کارەکان لەسەر گشت ئاستەکان کەوتنە بەر زەبری نوێبوونەوە، ئاستی سیاسیو ئابووریو ئەدەبییو رۆشنبیریو کۆمەڵایەتیو فیکری. ئیمپریالیزمی داگیرکەر، لە بواری ئیداریو سیاسیو پیشەسازیدا شتێکی لە ئەدگاری شارستانیی خۆی هێنا.

هەرچەندە نیازی دوشمنانەی خۆی بۆ قەوارەو بوونمان ئاشکرا کردبوو، بەڵام ئەو وەك فاکتەرێکی دەرەکی ئەوەی بەسەرماندا سەپاند هیمەت بکەین، چاوی بەسەر دنیایەکی مۆدێرنا کردینەوە، کە بە پەرەسەندنو پێشکەوتنی پیشەسازیو فیکری رۆشنگەریو تەکنیکی نوێ دەوڵەمەندکرابوو. لەلایەکی ترەوە پەیوەندیی راستەوخۆی نووسەرانمان لە نزیکەوە بە شاعیرانو رۆشنبیرانی تورکو رۆشنبیریی تورکییەوە کاریگەرییەکی دیاری بەسەر یەکەم ناوکی نوێگەریی کوردییەوە هەبوو، هەندێکیان لە شارەکانی تورکیای سەردەمی عوسمانیدا پلەوپایەی ئیدارییان هەبوو، ئەلەوێوە بە باشی زمانی تورکی

فێربوونو ئەمە یارمەتیدەر بوو بتوانن لە بزوتنەوەی نوێکردنەوەی تورکیا بە ئاگابن. هەر لەو ڕێگایەیشەوە لە ڕۆشنبیریی ڕۆژئاواو دەقی نوێ نزیکببنەوە بەهۆی وەرگێڕانیانەوە بۆ سەر زمانی تورکی. لەوانە شاعیری پێشەنگ عەبدوڵڵا گۆران، کە زمانی عەرەبیو فارسیو تورکیو ئینگلیزی بەباشی دەزانی، هەروەها شاعیری ناسراو شێخ نوری شێخساڵح، کە لە چەند ڕوویەکەوە ڕۆڵی تیۆردارێژی لە شیعری کوردیدا بینی، هەروەها شاعیرو ڕۆژنامەنووس (پیرەمێرد)ی نەمر کە چەندەها پلەوپایەی لە شارەکانی تورکیادا بینیوەو بیری پڕ بووە لە ڕۆشنبیرییەکی نوێ لە شیعرو شێوازی ڕۆژنامەوانیو ژیانی ڕۆژانەیدا ڕەنگی دابووەوە.

لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا، گۆران، لەڕێگای دەقە نوێکانییەوە و شێخ نوری شێخ ساڵحیش لەڕێگای نووسینە تیورییەکانییەوە دەربارەی نوێبوونەوە، شۆرشێکیان دژ بە چوارچێوە شیعرییە سواو و کەرەستە پەککەوتووەکانو بەها باوەکان بەرپاکرد. لەوێوە شیعری کورد قۆناغێکی تری گرتەبەر، عەبدوڵڵا گۆران بنەماکانی دائەڕشت، ئەوە شیعرییە جۆراوجۆرەکانی دواتر بەرزیانکردەوە. گۆران دژی کێشی شیعریی کۆنو بەیتی چەقبەستوو و ستوونی بەردئامێز وەستا، سەربەستیی بە شاعیر بەخشی تا دەسکاری ژمارەی تەفعیلەکان لە دێردا بکاتو بەشێوەیەك کەم یا زۆریان بکات کە لەگەڵ هەستی سەربەستو ڕوئیای کراوەی شاعیردا بگونجێن.

ئەو وازی لە مەبەستە شیعرییە باوەکان هێنا کە بەدرێژایی سەردەمانی کۆن چەقیان بەستبوو.

وەك (ستایشو فەخرو هیجاو غەزەلو نێربازیو وەسفی خۆڕایی کە بیانوی وای لە پاڵدا نەبوو).

بەپێی توانا ویستی لە دەسەڵاتی ڕەوانبێژیو زمانڕازاندنەوەو سەختیی زمانەوانیی مەنتیق ئامێز کەمبکاتەوە.

ژیانی نوێو پەرەسەندنی سیاسیو کۆمەڵایەتیو فیکری دیدو ڕوئیای نوێی سەپاند، ئیتر بەرامبەر ئەمە پێویست بوو شاعیر بە دوای شێوازی هونەریی جۆراوجۆردا بگەڕێت بە مەبەستی مامەڵەکردن لەگەڵیاندا.

مادەم قسە لەسەر ئامادەکردنی ئەنتۆلۆجیا بۆ شیعری نوێی کوردی دەکەین، هەر لە گۆرانی پێشەنگێوە تا ئێستا، پێویستە باسی ئەم شیعرە لە ماوەی سەدەیەکیدا بکەین، ئەمەیش بۆ کارئاسانکردنو روونکردنەوەی دیمەنی گشتیی شیعری نوێی کوردی، کە لێرەدا دەیکەین بەسێ نەوەو سێ قۆناغەوە، لەگەڵ خۆپاراستنمان لەمەر دەستنیشانکردنی نەوەی شیعری بە دەیەو دوو دەیە. چونکە نەوە بە دەیەیەك دەستنیشاننناکرێتو پێمانوایشە ئەم نەوە شیعرییانەی کە لێرەدا باسیاندەکەین لە کۆتاییدا یەکدەگرنەوە بۆ دەوڵەمەندکردنی بزوتنەوەی نوێگەرییەکە بە گشتی.

نوێگەریی یەکەم، یا با بڵێین قۆناغی پێشەنگەکان بە دیمەنێکی شیعریی بەپیتو جیاواز دائەنرێت لە شیعری کوردیدا.

لەم قۆناغو دیمەنەدا، واتە لە نوێگەریی یەکەمدا، یاخیبوونێك لە میراتێکی شیعریی پانوبەرین روویداوە، کە رەگی لە ئەدەبی کوریدا داکوتاوەو نەریتێکی شیعریی رەقو سنورێکی هونەری دەسەڵاتی بەسەر زەینی شیعریدا شکاندۆتەوە، بگرە سەرکێشیی خەیاڵو کاریگەریی خەیاڵدانی (المخیلة) کۆتکردووە. وەك دەسەڵاتی کەرەستەی رەوانبێژیو مەبەستە شیعرییە دووبارەکراوەکانو چەشنخوازیی ئامادەکراو.

عەبدوڵڵا گۆرانو هاونەوەکانی توانییان لەو نیشانە جوداکەرانە یاخی بنو قەسیدە لە وەستانو زەوقی باوی بەربڵاو دەرکەن.

ئەوان، لەم رووەوە، ئاسۆی چاوەڕوانیی دەقو ئاسۆی چاوەڕوانیی خوێنەریان گۆڕی. قەسیدە لە قۆناغی پێشەنگەکانەوە بەو شێوەیە نەمایەوە لەگەڵ ئاسۆی چاوەڕوانیی شیعری کوردیی سەدەی حەڤدەو هەژدەدا بگونجێت، بەڵکو بۆشاییەك کەوتە نێوانیانەوە کە لە بەرژەوەندیی شیعری نوێدا بوو. بەرامبەر ئەم پێشکەوتنە، خوێنەری دەقێکی نوێ چاوەڕوانی ئەوەی لە ئاسۆی چاوەڕوانی شیعرێکی گۆران، یا کامەران نەدەکرد، وەك ئەوەی لەکاتی خوێندنەوەی دەقێکی کوردیی سەدەی نۆزدەیەم دەیخواست.

هەموو شتێك گۆڕا، بونیاد، وێنە، روئیا، ئیتر شیعر وا نەمایەوە بابەتێك، یا مەبەستێك (غرض) بێت، بەڵکو بوو بە ئەزموونی زیندووی شاعیر.

بۆیە هەر شاعیرێکی نوێیش داهێنەر بووبێت، ئەزمونی تایبەتیو روئیای جیاوازی هەبوو. ئیتر خوێنەر چاوەڕوانی زاڵبوونی عەروزو وەسفی خۆڕایی رووتو بەتاڵی لە خەمی سەردەم نەدەکرد. بونیادی بێداربوونەوەو گەشبینی بوو بە خەسڵەتی دەسەڵاتدارو دیاری

شیعری قۆناغی پێشەنگایەتی، کە بەلای ئێمەوە لە سەرەتای سەرهەڵدانی شیعری نوێوە تا ساڵانی شەست دەسپێدەکات. لە پاڵ سەرهەڵدانو زیادبوونی هەستی ستاتیکیو هونەری شاعیرەکانی ئەم قۆناغە (واتە، شاعیرانی نوێگەریی یەکەم) جەختیان لەسەر رۆحی خەبات دژ بە هەمو بەرە دەرەکییەکان کرد، کە ستەمی داگیرکەر نوێنەرایەتی دەکردن، لەسەر ئاستی ناوەکی، دژی جیاوازی چینایەتیو نەداریو گوتاری مێسالاریو پەراوێزخستنی ئافرەتو سڕینەوەی رۆڵی لە ژیانی کۆمەڵایەتیو مەدەنی و ئیداریدا وەستانەوە.

ئەم شتانە بەرۆحێکی ئینسانیی لەسەرخۆو ورەیەکی بەرزو روئیایەکی پڕ لە گەشبینی و دڵنیابوون لە رۆڵی تێکۆشانو گەشبوونەوەی وشە بۆ داکۆکیکردن لە بەهای ئازادیو بێدارکردنەوەی خەمەکان، دەخرانە روو.

شاعیری نوێگەریی یەکەم، کاتی خۆدانی لە گۆشەیەکی کۆمەڵایەتی یا کاتی وێنەگرتنی دیمەنی تاوانێك کە دەستی داگیرکەر یا تاقمێکی کۆمەڵایەتی دژی منداڵێکی جلشر یا ئافرەتێکی دەزگایەکی باوکسالاری کۆمەڵایەتی ئەنجامیان بدایە، باوەڕی بە سبەی گەشو ئایندەی رازاوە هەبوو.

دیمەنی شیعریی ئەو کاتە بە هەستێکی ستاتیکی نوێو خەسڵەتی هەستانەوەو گەشبینی دەناسرایەوە. بۆ ئەمەیش شێوازو تەکنیكو کەرەستەی گونجاو لەگەڵ ئەو ئەزمونەدا هاتنە کایەوە. شاعیر گەشبینبوو، دڵنیابوو لە رۆڵی خەباتو دەرکەوتنی سپیدەی ئایندە، بۆیە لەناو کۆمەڵدا هەستی بەهیچ نامۆبوونو دابڕانێك لە کۆمەڵو هەستی کۆ نەدەکرد. ئەو لەگەڵ خودی خۆییو ناخی ئارامی خۆیدا گونجاو بوو، بۆیە بە خەمی کۆدا رۆچوو، بەرادەیەك کە خەریکبوو نەفسو دەروونی خۆی وەك تاك لە دەقەکانیدا لەبیر بکات. لە دیمەنی نوێگەریی یەکەمدا خود (زات) دەسەڵاتو زەبری نەبوو.

دەقەکانی قۆناغی پێشەنگایەتی رەنگی خۆیان بەسەر دەقی چەند دەیەیەکی شیعریی دوای خۆیاندا رشت، نەریتی هونەریی زاڵیشیان چەسپاند، تا رادەیەك زیانیان لە داهێنان دا، بۆیە شاعیران بە هەمان وێنەو روئیاو دیدو شێوازو تەکنیکی ئەوانەوە لاسایی نوێگەرییان دەکردەوە.

گۆرانی پێشەوا لە سەرەتای شەستەکانی سەدەی رابردوودا مرد. نەخۆشی کوشندەو بەربەرەکانیی لەگەڵیا بواری نەدا بەشێوەیەکی باشتر پرۆژەی مۆدێرنی خۆی دەوڵەمەند بکات.

بەرپابوونی شۆرشی نوێی کوردو سیاسەت لە شەستەکاندا شاعیرێکی زۆری لە بەردەوامبوون لەسەر پرۆژەی نوێو گەڕان بە دوای پرکردنی شیعریەت بە هەستی ستاتیکی بەردەوام، دوورخستەوە.

هەبوون کەوتنە باوەشی سیاسەتەوە، وەك سیاسیی لەناو گۆرەپانی سیاسەتدا، یاخود وەك ئەدیبی پابەند بە خەمی کۆمەلایەتیو نەتەوەییەوە، لە دەرەوەی چوارچێوەی سیاسەتدا، ئیتر زۆر لە شاعیران نەیانتوانی پارسەنگیی لەنێوان خەمی کۆو خەمی نەتەوەییو سیاسیی نوێو نێوان بەخشینی ئاوی نوێو هەستی ستاتیکی هونەریی گەشاوەدا بەدیبهێنن و بیپارێزن. ئا لێرەوە سیاسەتو ئیدۆلۆجیا لە زۆربەی کاتدا بەسەر دەقە شیعرییەکاندا زاڵبوون، قۆناغەکەیش خەمی هاندەری (الهم التحريضي) بەخۆوە بینی، ئەمەیش لەگەڵ خۆیدا پێکهاتەیەکی شیعریی وەهای هێنا و نەفەسی وتارئامێزو غینائییەتی بە یەکەوە گرێدا بوو. بۆیە شتێکی نامۆ نەبوو دروشم زۆر بێتو شتەکان لەچوارچێوەی دەقدا بەشێوەیەکی راستەوخۆ مامەڵەیان لە تەکدا بکرێت. یاخود روونییەکیان پێوە دیار بێت لە نرخی هەستی نوێخوازی کەمبکاتەوەو تۆڕی دەلالی دەق بێهێزبکات.

ئا بەم شێوەیە، شۆرشی کورد لەلایەكو سیستمی گشتگەریی دەسەڵاتدار لە سەنتەر لەلایەکی ترەوە شاعیرانی ئەم قۆناغە، یا با بڵێین شاعیرانی دەیەی شەستیان بەسەر دوو دەستەدا دابەشکرد، دەستەیەکیان چوونە ناو شۆرشەوەو پابەندی هێڵی سیاسی بوون، تیایاندا بوو لەگەڵ سیاسەتدا نەبوو بەڵام چوو بە دەنگەوەو لە ئەدەبیاتی شۆرشدا بەشێوەیەکی ئاشکرا دەینووسیو هەوڵیئەدا رۆحی مقاوەمەتو یاخیبوون بکات بە بەری دەقگەلێکدا کە زۆرجار هەر لە سرودی رووت دەچوون.

هەیشبوو لەگەڵ سیاسەتێکی دیاریکراودا نەرۆیشت، بەڵام پابەندبوو بەو ئەرکەی کە قۆناغە نیشتمانییەکە گەرەکی بوو.

دەستەی دووەم وایان بە باش زانی لـە شـاردا بمێننـەوە بـە خۆیانـدا چوونەوە. کـەمیان بڵاودەکـردەوە، یـاخود بـەهۆی نـەبوونی ئـازادیو سـەپاندنی کـۆتی ئەسـتور بەسـەر بڵاوکردنەوەدا، بڵاوکردنەوەیان لەخۆیان قەدەغەکرد.

ئەم دۆخە سەختە تازەیە فاکتەری مەوزوعی وەهای خولقانـد، کـە بـووە هـۆی هێـواش ڕێکردنی بزوتنـەوەی نوێگـەری لـە شەسـتەکاندا، هـەروەها کـارێکی سلبی وەهـای کـرد، دیاردەی دووبارەکردنەوەو جوینەوەی ئەو شێوازو تیمانـەی هێنایـە گۆڕەپانەکـەوە، کـە لـە دەیەکانی پێشوودا بەرهەمهێنرابوون.

لە شەستەکاندا ئەو پارسەنگییە پێویستە قورسە لە دەستدرا، کـە بزوتنـەوەی شـیعریی پێـشەنگایەتی، ویـستی لـە سـەرەتادا بەدەسـتیبهێنێت، پێـشەواکانی شـیعری کـوردی لـە هەوڵو پرۆژەکانیاندا بە دەستێك شێوازی شڕیان وەلادەناو بە دەسـتێکی تریـشیان، لەسـەر تەرزێکی تر، بە کەرەستەی جوانو تەکنیکی نوێ جیهانی شـیعریی خۆیـان بـەرزدەکردەوە، بێ ئەوەی بەهای کۆمەڵایەتیو خەمی کۆمەڵ لەبیر بکەن.

ئێمە وا دەبینین کە دەیەی شەستی شیعری کوردی بە دەیەیـەکی تاریـك دائـەنرێت، بـە پێچەوانەی شەستەکانی شیعری عەرەبیو فارسییەوە. لـە لوبنـان گۆڤـاری (شـعر) زۆربـەی دەنگە نوێکانی بۆ خۆی کۆکردبووەوە، هەروەها بەشدارییەکی ئاشکرای هەبوو بـۆ هێنـانی شێوەیەکی شیعریی جیاو جیاوز لە شیعری نوێگەریی یەکەم لەسەر ئاستی هونەرییو دیـدو روئیا.

لە ئێـرانیش لـە شەسـتەکاندا شـەپۆلێکی نـوێ دەرکـەوت لـە هـەولی خێـرادا بـوو بـۆ جیانووسین لە نیمایوشیجی پێشەنگو هاونەوەکانی. لە شەستەکاندا چـەند دەقێکـی نـوێی ئەحمەد رەزا ئەحمەدیو سوهرابو یەدوڵڵای روئیایی (کە بەیاننامەیەکی بـەناوی) (حجـم) وە، لەگەڵ چەند ئەدیبو شاعیرێکی نوێدا دەرکرد، دەقەکانیان لە کەشوهەوای ئەو دەقانـە دوورکەوتنەوە، کە شاعیرانی (جریـك)ی خـەباتگێرو ئەوانـە نووسـیبوونیان کـە چووبوونە ریـزی بزوتنـەوە سیاسـییە چـەپڕەوەکانەوە، کـە بـە نهێنـی کاریانـدەکردو بانگەشـەیان بـۆ پابەندبوون بە هەستی هاندەرو وروژێنەر لە ئەدەبدا دەکرد.

وا دەبینم ئەو گۆمشڵەقاندنەی کە شەستەکان لە شیعری عەرەبیو فارسیدا رویداو لـە لێکۆڵینەوە رەخنەییەکاندا پێی دەوترێ شەپۆلێکی نوێ یا نوێگەریی دووەم، سەرهەڵدانی، لە شیعری کوردیدا دواکەوت و مایـەوە بـۆ سـەرەتای حـەفتاکان. ئـەم دواکەتنـەیش هـۆی

خۆیی خۆی هەیە، کە پەیوەستە بە شاعیر خۆیو هەندێکیش پەیوەندیی بەلایەنی مەوزوعیو کۆمەڵایەتیو سیاسییەوە هەیە.

نیشانەکانی نوێگەریی دووەمی شیعری کوردی لە حەفتاکانەوە وەدەرکەوتن، تیایاندا چەند دەنگێك دەرکەوتن ئاگایان لە رەمزەکانی شیعری نوێی عەرەبیو رۆژئاواییو دوا گۆڕانکاریو قەناعەت بوو، کە شیعری مۆدێرنی پێگەیشتبوو. ئەوانە دەنگەلێك بوون لە هەوڵی ئەوەدا بوون لە دەسەلاتی عەبدوڵڵا گۆرانو هاونەوەکانی دەرچن، بەتایبەتی لەسەر ئاستی بەکاربردنی سروشتو ئافرەتو سیحری زاڵبوویان بەسەر لایەنێکی پانوبەرینی دیمەنی شیعری. سەرەتاکانی شێرکۆ بێکەسو لەتیف هەڵمەتو عەبدوڵڵا پەشێو، بە نموونە، کەوتبوونە بەر زەبری ئەو دەسەلاتە بەلاَم ئەوان هەر زوو لەو سیستمە جوانکاریو شکڵیو مەعنەوییانە دەرچوون.

شاعیرانی نوێگەریی دووەم، زوو لە هەنگاوە نوێیە راستەقینەکانیاندا، ویستیان لەو وەستانە دوورکەونەوە کە جوینەوەی نوێی بەرهەمهێنراو لەلایەن پێشەنگەکانەوە دروستی کردبوون.

شتێکی سەیریش نەبوو شاعیرێکی وەك ئەنوەر شاکەلی (فەرهاد شاکەلی) لە بەرگی یەکەمی کۆمەڵە شیعرەکەیدا کە بە ناونیشانی (پرۆژەی کودەتایەی نهێنی)یەوە بوو کە ساڵی ١٩٧٣ چاپکرابوو، ئەو دەقانەی لەخۆگرتبوو کە ساڵانی (١٩٦٩، ١٩٧٠، ١٩٧٢) نووسیبوونی، سەیر نەبوو لە چەند دێڕێکدا بوێرانە بنووسێت(هۆنراوەکانم بە ئەوپەڕی شانازی یەوە روو لە خوێنەران و مێژووی ئەدەبیمان ئەکەن و وەکوو پێشەنگی قۆناخێ سەر هەڵئەدەن کە قۆناغی "گۆران" بەجێ ئەهێڵێ و هۆنراوەی ئەمرۆی کوردستان دیاری ئەکات)

ئەم رستە کورتانە لە بەیاننامەیەکی شیعری دەچنو بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ ئاماژە بۆ دوو قۆناغ، یا دوو نوێگەری لە شیعری کوردیدا دەکەن. نوێگەریی یەکەم (نوێگەریی عەبدوڵڵا گۆرانو هاونەوەکانێتی)و نوێگەریی دووەمیش لە خیلالی ئەو چاوپێکەوتنو گفتوگۆو بەیاننامە شیعرییانەوە خۆی دەرخست کە لەو سەردەمەدا خرانەڕو (بەیاننامەی روانگە کە شێرکۆ بێکەسو حسێن عارف و جەلالی میرزا کەریمو کاکە مەمو جەمال شاربازێری دەریانکردبوو)و بەیاننامەی هەردوو شاعیر (لەتیف هەڵمەتو ئەنوەر شاکەلی) کە لە وەختی خۆیدا رووناکی نەبینیو ساڵی ١٩٩٢ لە گۆڤاری پرۆژەکەدا بلاَوبووەوە.

ئەوە بوێرییەکی جوانە لە بیست ساڵیدا شاعیرێکی گەنج بێتو باسی ڕەتکردنەوە بکات، لە کاتێکدا ناوی گۆران وەك شاعیر هەر نەمرو پرشنگدار بوو و لەلای خوێنەری کورد هەیبەتێکی هەبوو و بە پیرۆزی سەیر دەکرا.

بەڕاستی دەقەکانی شێرکۆ بێکەسو لەتیف هەڵمەتو ئەنوەر قادر محەمەدو ئەنوەر شاکەلیو ڕەفیق سابیرو چەندانی تر (کۆمەڵە شیعرەکانیان: من تینوێتیم بەگڕ ئەشکێت، خواو شارە بچکۆلەمان، پرۆژەی کودەتایەکی نهێنی) لە دەستەواژەو پێکهێنانی رستەو وێنەی شیعریو داڕشتنەوەو شێوازی هونەریی هەمەچەشنەو ڕێژەی لادانی هونەرییدا، لە دەقی قۆناغی نوێگەریی یەکەم جیاو جیاوازن.

شاعیری حەفتاکان سوودی لە ئەفسانەو دەمامك وەرئەگرتو هەوڵێئەدا لە دەرگای دەنگی جۆراوجۆر بدات. لەمەشدا سوودی لە مەودای درامی بینی کەلە هونەرو ڕەگەزەکانی تر دەخوازرا (شاعیرێکی وەك ئەنوەر قادر محەمەد دەماکی بەکاربرد. مەودای درامی لە دەقی شێرکۆدا ڕەنگیدایەوە، بەکاربردنی کەلەپوری ئایینی لە دەقی لەتیف هەڵمەتدا وەدەرکەوت، تەکنیکی سینەمایی، نەوزاد ڕەفعەت لە چەند دەقێکدا بەکاریبرد کە پشتی بە کردارو ڕووداو جوولە دەبەست.)

لە دەقی نوێگەریی دووەمدا بایەخی جۆراوجۆر زۆر بوو بۆ بەرهەمهێنانی بونیادی فرەدەنگیو کەوتنو خامۆشبوونەوە، لە سەرەتای حەفتاکاندا بوار بۆ شاعیر لوا مەیلو ئارەزووی یاخیگەرانە پێشکەشبکات.

بارودۆخو ئاوهەوای لەبارو هێمن، بەهۆی بەیاننامەی ١١/ ئازار/ ١٩٧٠، کە تا ڕادەیەك دانی بە مافی نەتەوەیی ڕەوای میللەتی کوردستانی عێراقدا نا، بەجۆرێك لە جۆرەکان قورسایی مەودای ئیدیۆلۆجیو شۆرشگێڕانەی لەسەر شانی شاعیران کەمکردەوە. بۆیە تا ڕادەیەك بۆیان لوا لە خەمی کۆو کۆمەڵو گشت دوورکەونەوەو بچن بەلای خەمی شیعریی خۆیانەوە. لەمەشدا زۆربوونی دەرفەتی بڵاوکردنەوەو چاپکردن لەرێگای چاپەمەنییەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیریو دەزگا بایەخدەرەکان بە بڵاوکردنەوەی بیرو ڕۆژنامە یارمەتیدەربوون.

لەلایەکی ترەوە خەمی کۆو کۆمەڵ توغیانی سووکبووەوە، ئەم فاکتەرە یارمەتیدەرانە ڕێگایان بۆ ئەوە خۆشکرد شاعیر بەشێکی زۆری وەختی خۆی بۆ پرۆژەی مۆدێرنو دۆزینەوەی توانای داهێنانو تاقیکردنەوەی زاتی داهێنەرانەی خۆی تەرخانبکات. تا زیاتر

لە شیعر نزیکبێتەوە، وەك نرخێکی ستاتیکیو ئیشراقاتی زمانەوانیو دیدو روئیاو ئامانجێکی تاکی جیاواز.

یاخود لە دەقەکانی نیوەی یەکەمی دەیەی حەفتاکاندا، تێبینی فراوانبوونەوەی فەزای سەرەکی شیعریی بۆ پێشوازیکردن لە بونیادی یاخیبوونو رژانی تورەیی بەسەر دەزگاگەلێکی کۆمەڵایەتی توندوتیژو رەمزی بەتریارکیو زەبری رۆشنبیریی باوکسالارییانەو بەها ماوە سواوەکاندا دەکرا. بەڵام ئەم ریتمو نەغمەیە بەردەوام نەبوو، خێرا بونیادی کەوتنو خامۆشبوونەوە جێگایان گرت. بەتایبەتی دوای هەرەسی شۆرشی کورد ساڵی ١٩٧٥ کە هیوای لە پەلخستو خەونەکانی بزرکردو بەشێوەیەکی سلبی لە شیعری کوردیدا چەند ساڵێك رەنگیدایەوە، بەڵام لە قاڵبی شیعریی باڵادا کە پڕ بوو لە هێما، واتە بونیادی کەوتنو خامۆشبوونەوە پڕ کرا لە هەستی شیعریی ستاتیکیو لە هەندێك کاتدا گوتارێکی دروستکرد ناراستەوخۆو پڕ لە ئیحا.

زۆربەی زۆری شاعیرانی هەشتا لە ڕەچەڵەکدا حەفتاکانو بوون بە دەنگی دیاری هەشتاکان.

بە مانایەکی تر ئەوان لە کۆتایی حەفتاکاندا دەرکەوتنو لە هەشتاکاندا خۆیان گرتو بوون بە رەمزگەلێکی گەش لە پێشەوەی دیمەنی شیعری، بۆیە نامۆ نییە لەم حاڵەتەدا شتێك لە بۆنو بەرامەی شیعری دەیەی حەفتاکان لەگەڵ خۆیان بهێننە ناو دیمەنی شیعریی هەشتاکانەوە.

بەڵام ئەمان لە زمانو دیدو روئیاو دەربڕینی زاتو تیشکخستنە سەر ئەو شتانەیشی کە لە دەرەوەی خۆیان بوون هێمنو لەسەرخۆ بوون.

لەکاتی خوێندنەوەی دەقە چاکەکانی دیمەنی دەیەی هەشتا گوێت لە هاوارو شڵپەو توندوتیژی، لە چنینی زمانەوانیو پێکهاتەی وێنەو ریتمدا نییە، بەڵکو ئەو دیمەنانە نەغمەیەکی هێواشو خەفەتبارو هێمنو ئیحاداریان تیادایە، ئەمیش بە تەکنیکی هونەریی باڵا.

دیمەنی شیعریی هەشتاکان دیمەنێکی بەپیتە، شاعیران هەلیان قواستۆتەوە بۆ پیاچوونەوە بە دیمەنی شیعریی پێشەنگەکانو دەنگەکانی شاعیرانی حەفتا، بۆ ئەوەی سوود لە لایەنە گەشەکانیان ببینن‌و لە هەمان کاتدا کون و کەلەبەرەکانیشی جێبهێڵن.

لەمەشدا پشتیان بە رۆشنبیرییەکی شیعریو رەخنەیی فرە بەست، کە فـرە سەرچاوەیی خوێندنەوەو گفتوگۆ لەسەر پەیڕەوە رەخنەییە نوێکـانو جەدەلیـەتی لیرکخـوازیو زیهنـیو پێشرەوایەتی رەخساندبووی.

لێـرەدا لادانـی (انزیـاح) زمانـەوانی لـە دەقەکانـدا زۆرتـر بـوو. خـەیاڵو خەیاڵـدان سەرکێشانە کەوتنەگەر، سیستمی زنجیرەییو یەکبەدوایەکهاتن لە رەوتو بونیادی شیعردا شکێنرا.

بـۆ نموونـە، دەقـی دەیـەی پـەنجاکان سیـستمی زنجیرەیـیو یەکبەدوایـەکهاتنی رسـتەی پێوەدیار بوو، هەر لە دەسپێکەوە تا کۆتایی بێ وەستان، یاخود بێ گەڕانـەوە بـۆ دواوە یـا لادان بەلای شتێکداو گەڕانەوە دوای ئەوە بۆ پێشەوە، ئەمە تـەواو پێـچەوانەی زۆر دەقـی دەیەی هەشتایە کە ئەم سیستمە زنجیرەییە مەنتیقییانەی تیا شکێنراو رووبەریان فراوانبوو بۆ لەخۆگرتنی رەگەزەکانی ترو کەرەستەکانیان. وەك گفتوگۆو مۆنتاجو کۆلاجو فلاشباك، کە بۆ خۆیان رەوتو دینامیکییەتو بونیادی دەقەکە دەگۆڕن.

ئێمە لە سەرەتادا وتمان نەوە بە تەنها دەیەیەك ناپێوین، بەلام لێکۆڵینەوە، جۆرێـك لـە پۆلێنکردنمان بۆ کارئاسانی لێکۆڵینەوەی رەخنەیی بەسەردا دەسپێنێت.

دیمەنە شیعرییەکان، ئەو دیمەنە شیعرییە باسـکراوانە (واتـە دیمـەنی نوێگـەریی یەکـەمو دووەمو شەپۆلی سێیەم) هەموویان بەدرێژایی دەیەیەك ئەزموونی نوێگەریی کوردییان، بـە خاڵە گەشەکانیو چەوتیو هەڵبەزینو دابەزینەکانیەوە پێکهێناوە.

دیمەنی شیعریی سێیەم لە نەوەدەکانەوە دەسپێدەکات، کـە تیایـدا فاکتـەرو بـارودۆخو شتی نوێ لەسەر چەند ئاستێك هاتنە کایـەوە، بیانویـان بـە لێکۆڵـەر، یـا رەخنـەگر دا بـە قۆناغێکی نوێو ئەزمونێکی جیاوازی دابنێن لە خستنەڕوو چارەسەرکردندا.

ئەو گۆڕانکاریو پەرەسەندنە گرنگەی کە ناوچەکە بەخۆیەوە بینینی، کونێکی گـەورەی کردە دیوارەکەو کاریگەریی خۆی لە هەموو بوارەکانی ژیـانو رۆشـنبیریدا بـەجێهێلا. بـەم بۆنەیەوە دەیەها دەزگای رۆشـنبیریو گۆڤـارو رۆژنامـەی جۆراوجـۆر دەرچـوون، سیاسـیو ئەدەبیو فیکری دوور لە دەستو مقەستی چاودێران، بـەلام لێـرەدا موفارەقەیـەکی سـەیر هەیە خوێنەر کـاتی خوێندنـەوەی دەقـی (نـەوەدەکانو تـا حـاڵی حـازر) تۆمـاری دەکـات، سەرنجێکی دەداتێ بۆی دەرئەکەوێت پێچەوانەی ئـەو کرانەوەیـە کـە دۆخـی سیاسـیی نـوێ هێنایە گۆڕەپانەکەوەو خەمخۆری و هیوایەکی نوێی لەگەڵ خۆی هەڵگرتبوو.

ئەوەی کە ئەو دەقانە دەخوێنێتەوە یا چاودێریی بارودۆخەکە دەکات، چاوەڕوانی ئەوە دەکات ئەو گۆرانکارییانەو کرانەوەکە لە دەقەکاندا رەنگیاندابێتەوە، بەڵام ئەو لەجیاتی کرانەوەو گەشبینی هەستێکی کۆستکەوتووانەو سەدایەکی تەرمئامێزانەی پێدەگات.

هەر بۆیە لە دیمەنی شیعریی نەوەدەکاندا، لە فەزای سەرەکیدا خەیاڵدانێکی بەگوژم کەوتەگەر، پڕ بوو لە بونیادی نەمانو ئاوابوون و عەدەم، کە جەختی لەسەر هەیویستی تاکئامێزو خودیی دەکردەوە لێوانلێوبوو لە هەستی شکانەوە.

قوتبەکانی نوێگەریی دووەم بایەخیان بە یادگەی کۆ دەدا، بۆیە لایان لە هێمای نەتەوەییو میللیو میتۆلۆجی کردەوە، کە لە رابردووی میللەتی کوردەوە هەڵێنجرابوون، بەڵام شاعیرانی دیمەنی سێیەم زیاتر خەیاڵدانیان خستەگەڕ، بۆیە رێژەی لادانی شیعریو زمانەوانی لەلایان زیاتر بوو، تا رادەیەك ئەوەی بەدوای ئەو دەقانەدا بچێت، دەگاتە بەرەڵاییەکی دیار لە هەندێکیاندا کە لە دەلالەت بەتاڵدەبنەوە. لەگەڵ داخراوەیی هەندێك دەقی تری دیمەنی شیعری نەوەدەکانو سەرهەڵدانی خەمو ئارەزوی نوخبە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا دەقی نەوەدەکان لای لە تۆمارکردنی دیاردەی رۆژانەی ساکار کردۆتەوەو پڕیکردووە لە بەهای شیعریی نوێ. لە نەوەدەکاندا چەند دەقێکی کۆنکرێتیو نیگارخوازی نووسراون بەسەر رەگەزەکانی تردا کرابوونەوەو سپێتی سەر کاغەزو جەدەلیەتی سپیو رەشییان لەسەر رووبەری کاغەزو فەزای دەقەکان وەگەڕختبوو. ئەمڕو شاعیر، ساتگەلێك راو دەکات پڕن لە شکانەوەو ئاوابوون، دیمەنی شکاوو رستەی تەماوی کە شتەکان تیایاندا کۆستیان دەکەوێتو بوونەوەرەکان تیاندا لەتوپەتدەبنو خەونەکان سیسدەبنەوە، پێوەرو سنوری نێوان رەگەزەکان تێکدەشکێنێت بۆ بەدیهێنانی (شیعری دەقو شیعری کراوەو هەندێك جاریش ئەو شیعرەی کە پێی دەگوترێت شیعری نووسین).